

จิตสำนึกพลเมือง (civic conscious mind)

ราชภูมิ รัตนินทร์¹

ซิกมุนด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาชาวเยอรมัน ได้ให้ความหมายของคำว่า “จิตสำนึก” ไว้ว่า หมายถึง สภาพที่รู้ตัวว่าคือใคร อยู่ไหน ต้องการอะไร หรือกำลังรู้สึกอย่างไร เมื่อแสดงพฤติกรรมใดออกไปก็แสดงไปตามเหตุผล แรงผลักดันนอก ซึ่งมนุษย์ทุกคนมีแรงผลักดันที่จะพัฒนาตนเองไปถึงศักยภาพสูงสุดของตนเอง หรือที่เรียกว่า self – actualizing คนที่ขาดความรู้สึกในคุณค่าของตนเอง สามารถพัฒนาตนเองได้ดี **หากได้รับการช่วยเหลือ สร้างบรรยากาศที่ปลอดภัย** ให้ความสำคัญ ในความคิดหรือจิต ของตนเอง เห็นคุณค่าของตนเอง จิตนั้นแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทคือ (1) จิตสำนึก (conscious mind) (2) จิตกึ่งไร้สำนึก (pre conscious mind) (3) จิตไร้สำนึก (un conscious mind)²

ส่วนคำว่าพลเมือง(citizen) หมายถึงประชาชน(plepos) ที่อาศัยอยู่ใน / นอก รัฐ หรือประเทศ ซึ่งถูกกำหนดให้มีสัญชาติแห่งรัฐนั้น ๆ โดยเงื่อนไขของรัฐธรรมนูญ หรือกฎหมายแห่งรัฐนั้น ให้มีสิทธิ เสรีภาพ หน้าที่อย่างชัดเจน ทั้งนี้ รัฐต้องให้ความคุ้มครองแก่พลเมือง อย่างเท่าเทียมกันด้วย ความเป็นพลเมือง(citizenship) จึงได้รับการนิยามในรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กับรัฐ ที่เกี่ยวกับสาธารณะโดยทั่วไปและมีนัย ต่างกับประชาชน ซึ่งหมายถึง “คน” หรือบุคคล ทั้งหมดที่อาศัยอยู่ในรัฐนั้น ซึ่งรวมถึงคนต่างด้าวและแขกผู้มาเยือน ประชาชนมีหน้าที่ต้องปฏิบัติและได้รับความคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญ แต่ไม่มีสิทธิ เสรีภาพบางประการตามบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญเช่นกัน สิทธิและเสรีภาพดังกล่าวถูกแบ่งแยกเป็น 2 ส่วนคือ

“สิทธิมนุษยชน” ได้แก่สิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญมุ่งที่จะให้ความคุ้มครองแก่บุคคลทุกคนโดยมิได้แบ่งแยกว่าบุคคลนั้นจะเป็นพลเมืองของชาติใด (สัญชาติ) เชื้อชาติใด ภาษาใด หรือศาสนาใด หากบุคคลนั้นเข้ามาอยู่ในอำนาจหรือขอบเขตของรัฐธรรมนูญ (ประเทศ หรือรัฐ นั้น ๆ) บุคคลนั้นย่อมได้รับความคุ้มครองภายใต้รัฐธรรมนูญนั้นด้วย สิทธิมนุษยชนจึงเป็นลักษณะประจำตัวของมนุษย์ ทุกคน โดยไม่ขึ้นกับว่าเป็นคนสัญชาติใด เป็นสิทธิ เสรีภาพตามธรรมชาติ ในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์ และด้วยเหตุผลเพียงอย่างเดียวที่ว่า **เขาเกิดมาเป็นมนุษย์** สิทธิมนุษยชนนี้ จึงมีลักษณะคล้ายกับ “ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์” ที่มุ่งคุ้มครองมนุษย์ทุกคน

“สิทธิพลเมือง” ได้แก่สิทธิและเสรีภาพที่รัฐธรรมนูญมุ่ง ที่จะให้ความคุ้มครองเฉพาะบุคคลที่เป็นพลเมือง หรือถือสัญชาติแห่งรัฐนั้น ๆ เท่านั้น ไม่ใช่สำหรับบุคคลที่เป็นต่างด้าว สิทธิดังกล่าวจะถูกบัญญัติไว้โดยรัฐธรรมนูญ ได้แก่³ เสรีภาพในการชุมนุม การจัดตั้งพรรคการเมือง/สมาคม การเข้าชื่อเสนอกฎหมาย การออกเสียงประชามติ การใช้สิทธิเลือกตั้ง การรับราชการทหาร การเสียภาษี ฯ การพิทักษ์รักษาไว้ซึ่งการปกครอง

¹ นบ.(ธรรมศาสตร์) รม. (การปกครอง : ธรรมศาสตร์) นักวิชาการพัฒนาชุมชน สำนักส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย

² AMRAHUM MASLON **Motivation and personality**. Haper and Row press, Newyork , 1970, pp 216 – 217

³ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 26 – 74 (หมวดที่ 3 สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย และหมวดที่ 4 หน้าที่ของชนชาวไทย)

พระราชปณิธานอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข การประกอบอาชีพ การปฏิบัติตามกฎหมาย สิทธิที่จะเข้าร่วมในการกำหนดนโยบายสาธารณะ การบริหาร จัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน(สิทธิชุมชน) เป็นต้น

สิทธิและเสรีภาพของบุคคลย่อมถูกจำกัดโดยกฎหมาย แต่ตราใดที่ยังไม่มีกฎหมายจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคลต่างด้าว (บุคคลสัญชาติอื่น ในรัฐนั้น) บุคคลนั้นย่อมมีสิทธิที่กล่าวอ้างสิทธิและเสรีภาพ ได้เช่นเดียวกับพลเมือง อย่างไรก็ตามบุคคลต่างด้าวย่อมมีสิทธิที่จะกล่าวอ้างได้เฉพาะสิทธิ ที่เป็นสิทธิมนุษยชนเท่านั้น ไม่อาจกล่าวอ้างสิทธิที่เป็นสิทธิพลเมืองได้

คำว่า “จิตสำนึก” เป็นวลีหนึ่ง ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย หลายฉบับ⁴ โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้บังคับในปัจจุบัน บัญญัติว่า

“มาตรา 80 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านสังคม การสาธารณสุข การศึกษา และ วัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

(3) พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการจัดการศึกษาในทุกระดับและทุกรูปแบบ ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จัดให้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ กฎหมายเพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติ จัดให้มีการพัฒนาคุณภาพครู และบุคลากรทางการศึกษา ให้ก้าวหน้าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รวมทั้งปลูกฝังให้ ผู้เรียนมีจิตสำนึกของความ เป็นไทย มีระเบียบวินัย คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และยึดมั่นในการปกครอง ระบอบ ประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

(6) ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้รักสามัคคีและการเรียนรู้ ปลูกจิตสำนึก และเผยแพร่ ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ตลอดจนค่านิยมอันดีงาม และภูมิปัญญาท้องถิ่น”

เจตนารมณ์ของการบัญญัติถ้อยคำ “จิตสำนึก” ไว้ในรัฐธรรมนูญฯ ฉบับปี พ.ศ. 2550 สภาร่างรัฐธรรมนูญ ได้ให้เหตุผลไว้ว่า เพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพและการจัดการศึกษาให้ได้มาตรฐานทุกระดับ เน้นการสร้างคุณภาพ ของผู้เรียนให้ประกอบด้วยคามมีวินัย มีจิตอันเป็นสาธารณะ และยึดมั่นในอุดมการณ์ประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข เพื่อให้คนไทยมีความภูมิใจในความเป็นไทย เน้นการศึกษาวิชาหน้าที่พลเมือง และศีลธรรม ซึ่งได้แก่หลักที่ว่าด้วยความรับผิดชอบ ชั่วดี ที่สังคมหนึ่งกำหนดให้สมาชิกปฏิบัติ โดยไม่มีศีลธรรม สากลให้ยึดถือ นอกจากอนุমানจากส่วนที่กำหนดไว้เหมือนกัน ในความประพุดิตแต่ละเรื่อง (วิชาสังคมพื้นฐาน)⁵

⁴ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 มาตรา 81 บัญญัติว่า “ รัฐต้องจัดการศึกษาอบรมและสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้ คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้ สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม สร้างเสริมความรู้ และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัย ในศิลปวิทยาการต่าง ๆ เจริญ พัฒนา วิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาวิชาชีพครู และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปและวัฒนธรรมของชาติ

⁵ ดูรายงานการประชุมสภาร่างรัฐธรรมนูญ ครั้งที่ 27/2550และครั้งที่ 28/2550 วันที่ 18 และ19 มิถุนายน 2550, อ้างใน คณะกรรมาธิการวิสามัญบันทึกเจตนารมณ์ จัดหมายเหตุ และตรวจ รายงานการประชุม สภาร่างรัฐธรรมนูญ, เจตนารมณ์รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร , กรุงเทพฯ, 2550 หน้า 73 – 76

เจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ ฯ ต้องการเน้นในเรื่องของการจัดการศึกษา เพื่อปลูกฝังจิตสำนึก ความภูมิใจ ในความเป็นชาติไทย และส่วนอื่น ๆ ด้วยเหตุดังกล่าว พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จึงมีบทบัญญัติว่า “ในขบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝัง **จิตสำนึกที่ถูกต้อง** **เกี่ยวกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิ** **หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์** มีความภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะวัฒนธรรมของชาติ การกีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่มสร้างสรรค์ และเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง”⁶

จิตสำนึกที่ปรากฏเป็นวลีในรัฐธรรมนูญ ฯ และกฎหมาย ต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่บ่งบอกเจตนารมณ์ของ รัฐ ในการส่งเสริมสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และความยุติธรรม ทั้งในส่วนที่เป็นสิทธิมนุษยชนและสิทธิพลเมือง อันเป็นหลักการสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตย โดยผ่านทางกระบวนการกลางทางสังคม ไม่เพียงแต่ ประชาธิปไตยเท่านั้น ที่เชื่อมั่นว่าจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเมืองการปกครองที่รัฐจะต้อง ให้ความสำคัญ แม้แต่ในระบบการเมืองการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ หรือสังคมนิยมมาร์กซิสต์ก็ยังคงให้ความสำคัญต่อ จิตสำนึกของพลเมืองเช่นกัน ดังที่ คาร์ล มาร์กซ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “The communist manifesto” ไว้ว่า “จิตสำนึก จะต้องเป็นตัวกำหนดทิศทางความเป็นไปของเศรษฐกิจ ไม่ใช่เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดจิตสำนึก ของมนุษย์”⁷

คำว่า จิตสำนึกพลเมือง ถึงแม้ว่าจะปรากฏอยู่ในกฎหมายหลายฉบับ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็ เป็นคำที่ไม่มีการกำหนดคำนิยามไว้ในกฎหมายไทย เป็นคำที่มีความหมายกว้างขวาง และมีความสำคัญในระบบ การเมืองการปกครองเป็นอย่างมาก จึงมีความหมายเทียบเคียงได้กับการทำหน้าที่พลเมืองที่ดี (civic duty) ตามที่ รัฐธรรมนูญ กำหนด ในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ หน้าที่ของชนชาวไทย รวมถึงความเชื่อ (Belief) ทักษะคติ(Attitude) และค่านิยม(Value) ของพลเมืองในรัฐ/ประเทศ นั้น ๆ ว่าเป็นสิ่งที่สมควรประพฤติ ปฏิบัติ หรือไม่อย่างไร⁸ ความเชื่อ บางอย่างยากที่จะเปลี่ยนแปลง เช่นความเชื่อในเรื่องศาสนา หรือความเชื่อในระบอบการเมืองที่มีทั้งลักษณะที่เข้มงวด และไม่เข้มงวด เช่นในสังคมที่ใช้หลักศาสนาปกครอง หรือสังคมที่ปกครองด้วยระบอบสังคมนิยมจะเปลี่ยนแปลง ก่อนข้างยาก แต่ในสังคมประชาธิปไตยจะเปลี่ยนแปลงก่อนข้างง่าย จิตสำนึกพลเมืองจึงมีความหลากหลายแตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ ความรับรู้ และความเข้าใจของแต่ละบุคคล หรืออาจกล่าวได้ว่า ขึ้นอยู่กับ กระบวนการหล่อหลอมกล่อมเกลากลางสังคม (Socialization process) ของแต่ละบุคคล กระบวนการหล่อหลอมทาง สังคมจะเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจตลอดจนบ่มเพาะและปลูกฝังให้คนในสังคมมีความเชื่อ ค่านิยม และทักษะคติ เกี่ยวกับจิตสำนึกพลเมือง และระบบการเมืองการปกครอง สิ่งที่ได้รับการปลูกฝัง ถ่ายทอดมา

⁶ มาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

⁷ ดูรายละเอียดใน ชัยชนะ อิงควัตร, **อุดมการณ์ทางการเมือง**, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ, 2527 หน้า28- 39

⁸ บรรพต วีระชัย และคณะ, **รัฐศาสตร์ทั่วไป**, เอกสารประกอบการเรียนการสอนวิชา ps 103 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ, 2526, หน้า 174

อย่างยาวนานนี้เอง นำมาซึ่งการปฏิบัติจนเป็นวิถีชีวิตของประชาชนภายในสังคมนั้น เราเรียกว่า เป็น วัฒนธรรมทางสังคม(Social culture) จะมีผลต่อความคิดและพฤติกรรมของผู้คนในสังคม นั้นด้วย

วัฒนธรรมทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการปลูกฝังจิตสำนึกพลเมืองได้แก่ วัฒนธรรมทางการเมือง (Political culture) แบบประชาธิปไตย ที่เรียกว่า “วิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย” (Democracy as way of life) คือการนำความเชื่อตามหลักการประชาธิปไตยมาใช้ในการตัดสินใจปัญหา และการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมทางการเมืองเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทางสังคม แต่มุ่งเฉพาะแบบแผนของบุคคลเกี่ยวกับกิจกรรมทางการเมืองการปกครองเท่านั้น

ลักษณะสำคัญสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองในแบบประชาธิปไตยที่ควรคู่กับจิตสำนึกพลเมือง ที่สำคัญได้แก่⁹

(1) ต้องยึดมั่นและศรัทธาในการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ประกอบด้วยหลักการสำคัญคือ หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชน หลักสิทธิเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักกฎหมาย และหลักเสียงข้างมาก ฯลฯ ตามที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550¹⁰

(2) บุคคลจะต้องมีใจกว้าง ยอมรับในความคิดเห็นที่แตกต่าง ของผู้อื่น โดยไม่ยึดมั่นในความเห็นของตนแต่ฝ่ายเดียว

(3) บุคคลต้องมีความไว้วางใจและยอมรับความสามารถของผู้อื่น

(4) บุคคลจะต้องเห็นคุณค่า ของการมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครอง

(5) เคารพในกฎหมาย ระเบียบ กติกา ที่เป็นประชาธิปไตย

(6) ให้ความสนใจในการติดตามข่าวสารของบ้านเมืองอย่างสม่ำเสมอ

(7) มีความกล้าหาญในการ วิพากษ์ วิวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์

สังคมใดที่สามารถเสริมสร้างและปลูกฝังให้พลเมือง ประชาชนมีจิตสำนึกพลเมือง ที่เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย จะเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศไปสู่ความอารยะ และยั่งยืน และนำไปสู่การมีชีวิตที่ดี มีความสุขของประชาชนอย่างทั่วหน้า ปราศจากความขัดแย้งของผู้คนในสังคม หรือหากมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ก็จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน สามารถบรรเทา หรือเยียวยาความขัดแย้ง และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้ การเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองจะต้องเริ่มจาก กระบวนการรับรู้ความคิดใหม่ ๆ (Cognitive) แล้วพัฒนาไปสู่ ความรู้ดี (Effective) โดยบุคคลจะรู้สึกว่าคุณค่าใหม่ ที่ได้รับรู้นั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่ากับตนหรือไม่ จากนั้นจะพัฒนาไปสู่การยอมรับหรือปฏิเสธ (Evaluative) หากมีความรู้สึกว่ามีคุณค่าก็จะยอมรับ กลายเป็นความเชื่อใหม่ และมีพฤติกรรมตามความเชื่อใหม่ ตรงกันข้าม หากมีความรู้สึกว่าไม่มีคุณค่า ก็จะปฏิเสธ และนำไปสู่การต่อต้าน หรือความรุนแรง กลายเป็นความขัดแย้งในสังคมต่อไปได้ เป้าหมายของการปลูกฝัง

⁹ สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ศร. การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา สำนักพิมพ์สมาธรรม , กรุงเทพฯ, 2545 หน้า 36-40

¹⁰ อิงแล้ว ใน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550

ให้เกิดจิตสำนึกพลเมืองคือเพื่อให้บุคคลมีความรับผิดชอบต่อสังคม ชุมชน อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่ (1) การให้ความรู้เพื่อการดำรงชีวิต อันเป็นเครื่องมือประกอบอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี โครงสร้างในสังคม ทรัพยากร สิ่งแวดล้อม อุดมการณ์ประชาธิปไตย ระบบการปกครอง (2) ค่านิยม คุณธรรม ความเชื่อ จิตสำนึก แบบแผน ความประพฤติ ฯลฯ อันจะส่งผลต่อความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน

ในประเทศที่ระบอบประชาธิปไตย มีความมั่นคง เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา สวีเดน ฟินแลนด์ เนเธอร์แลนด์ พบว่าประชาชนได้รับการปลูกฝัง ถ่ายทอดให้เกิด จิตสำนึกพลเมือง แบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ คือ¹¹

(1) คุณลักษณะที่เป็นความรู้ความเข้าใจ (Cognitive content) ได้แก่ ความรู้ความเข้าใจในรัฐธรรมนูญ ที่สัมพันธ์กับความเป็นพลเมือง เช่นความรักชาติ โครงสร้างอำนาจหน้าที่ ขององค์กรต่าง ๆ ในรัฐธรรมนูญ กระบวนการทางการเมือง การเลือกตั้ง การออกกฎหมาย ระบบราชการ การบริการประชาชน เศรษฐกิจ ระบบภาษี สวัสดิการสังคม การสื่อสาร การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในสังคม ฯลฯ

(2) คุณลักษณะที่เป็นทัศนคติ (Effective content) ได้แก่ ความเคารพในผู้อื่น การให้อภัย ความซื่อสัตย์ ความเชื่อในความเท่าเทียมกัน เสรีภาพ สิทธิ หน้าที่ การแสดงความเห็น การมีส่วนร่วม ความสนใจในเหตุการณ์บ้านเมือง ฯลฯ

(3) คุณลักษณะที่เป็นพฤติกรรม (Behavioral content) ได้แก่การมีเจตจำนงที่จะเคารพกฎหมาย การเสียภาษี การรับราชการทหาร ฯลฯ

(4) คุณลักษณะที่เป็นคุณธรรม (Civic virtues content) ได้แก่คุณลักษณะของบุคคลที่ จะช่วยปกป้องรักษาระบอบประชาธิปไตย ความพอใจต่อสิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ ตามรัฐธรรมนูญ ลักษณะเช่นนี้ต้องมีมาตรฐานทางคุณธรรมด้วย ได้แก่ การมีวินัยในตนเอง ความเห็นใจผู้อื่น การให้อภัยผู้อื่น

คุณลักษณะที่เป็นคุณธรรมนี้ พอจะเทียบเคียงกับหลักคำสอนในทางพุทธศาสนาได้ ในเรื่องของ ทศพิธราชธรรม¹² ซึ่งเป็น หลักธรรมสำหรับผู้ปกครอง ทศพิธราชธรรมได้ขยายจากหลักศาสนาและศีลธรรมไป เป็นหลักธรรมนิยมปฏิบัติในระบอบการเมืองประชาธิปไตยสมัยใหม่ จนกลายเป็นหลักบริหารรัฐกิจ สำหรับ ผู้บริหารภาครัฐ ภาคประชาสังคม จนท้ายสุดเป็นหลักการทางสังคม(Social principle) สำหรับคนในสังคม และมีความเป็นสากลไม่น้อยกว่า หลักธรรมาภิบาล (Good governance) ทุกคนในสังคมสามารถนำมาปรับใช้ได้เป็นอย่างดี¹³ ประกอบด้วยหลัก 10 ประการคือ (1) ทาน หมายถึงการให้ที่เป็นประโยชน์ (2) ศีล หมายถึงการสำรวมกายใจ ไม่ให้ละเมียดทั้งในสีก และกฎหมายของบ้านเมืองตลอดจนความขัดแย้งทั้งปวง(หลักนิติธรรมและหลักจริยธรรม)

¹¹ สิริกาญจน์ โกสุมภ์ ความหมายและความสำคัญของการเรียนรู้เพื่อความเป็นพลเมือง เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 2 , 2544 หน้า 76-92

¹² สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) สมเด็จพระสังฆราชเจ้าวัดบวรนิเวศวิหาร ทรงแสดงพระธรรมเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม 2493 ทรงอธิบายไว้ว่า ทศพิธราชธรรมเป็นภายีของบัณฑิตนอกพุทธศาสนา ภายหลังจากนำมาเรียบเรียงเป็นคำสอนใน คัมภีร์พุทธศาสนา 10 ประการ จึงเป็นทั้งหลักศาสนาและหลักศีลธรรม และยังมิธรรมประกอบอีกหลายประการ เช่น สังฆวัตถุ สี่ประการ จักรวรรดิวัตร สิบสองประการ เป็นต้น

¹³ ดู รายละเอียดใน บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ทศพิธราชธรรมกับพระมหากษัตริย์ไทย ใน สลค.สาร ปีที่ 14 ฉบับที่ 6 มิถุนายน 2549 โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, กรุงเทพฯ ฯ, 2549 หน้า 16 - 48

(3) บริจาค หมายถึงสละเพื่อประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่า (4) อาชวะ หมายถึงความซื่อสัตย์ สุจริต (5) มัทวะ หมายถึงความมีเหตุผล (6) ตบะ หมายถึง การมีความเพียร ตั้งใจปฏิบัติงาน (7) อักโกระ หมายถึงความไม่โกรธ และมุ่งร้ายผู้อื่น (8) อวิหิงสา หมายถึงการไม่เบียดเบียนผู้อื่น (9) ขันติ หมายถึง การมีความอดทน อดกลั้น (10) อวิโรธนะ หมายถึงการยึดหลักความถูกต้อง ยุติธรรม

ทศพิธราชธรรมจึงเปรียบเสมือนหลักธรรมาภิบาลที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และสร้างจิตสำนึกในการเป็นพลเมืองที่ดี ของผู้ประพฤติปฏิบัติ นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมประกอบอีกเช่น หลักในเรื่องทศ 6 ที่เน้นในเรื่องการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม หลักอิทธิบาท 4 เน้นในเรื่องของการทำงานให้ประสบผลสำเร็จ และหลักธรรมที่ว่าด้วยสัปปริสธรรมที่เน้นการปฏิบัติ เพื่อให้เป็นที่รักใคร่ของผู้อื่น ฯลฯ

กล่าวโดยสรุป การเสริมสร้างจิตสำนึกพลเมืองมุ่งที่จะสร้างประชาชนให้มีคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่า พลเมืองจะต้องมีความกระตือรือร้น ใฝ่หาความรู้ การศึกษา และมีสำนึกที่จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในนโยบายสาธารณะทั้งในระดับท้องถิ่น ชุมชน และในระดับประเทศ เพื่อนำประโยชน์ ความสุข มาสู่ตนเองและหมู่คณะ การที่ประชาชนจะมีคุณลักษณะดังกล่าวจะต้องมีความรู้สำหรับพลเมือง คุณธรรมสำหรับพลเมือง ทักษะสำหรับพลเมือง ซึ่งรวมถึงทักษะทางปัญญา และทักษะการมีส่วนร่วม ทั้งนี้เพราะการหาคำตอบว่าอะไรดี อะไรเหมาะสมในแต่ละสังคม ไม่สามารถนำปรากฏการณ์จากสังคมหนึ่งไปอธิบายกับอีกสังคมได้ อย่างตายตัวและแน่นอน แบบแผนของต่างประเทศที่เป็นแบบแผนที่ดีอาจไม่เหมาะกับสังคมไทย จึงเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยกระบวนการกล่อมเกลாத่างสังคม หล่อหลอมพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เหมาะสม เป็นวัฒนธรรมทางการเมืองของแต่ละท้องถิ่นซึ่งอาจต้องใช้เวลาหลายช่วงอายุคนก็เป็นได้ การที่พลเมืองจะมีจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยได้ดีหรือไม่นั้น ความสามารถในการรับรู้จะเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่จะเกิดจิตสำนึก ได้ การทำให้ประชาชนได้เห็นประโยชน์จากการปกครองแบบประชาธิปไตย สรีรชาติก็จะเกิด จิตสำนึกก็จะเริ่มต้น เปรียบเสมือนคนที่ไม่มีพ่อแม่ เพราะกำพร้ามาแต่เกิด ก็คงไม่มีวันเข้าใจความรู้สึกรัก และผูกพัน ระหว่างลูกกับพ่อแม่ การเริ่มต้นในวันนี้จะเป็นคำตอบทิศทาง และความคาดหวังของสังคมไทยในอนาคต

“พลเมืองที่ดีจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมที่เหมาะสม” หรือ “การมีส่วนร่วมที่เหมาะสมจะนำไปสู่ความเป็นพลเมืองที่ดี” อะไรคือคำตอบที่เหมาะสมสังคมไทย ?
